

СОЦИАЛЕН ФЕНОМЕН ЛИ СА ЗАКОНИТЕ НА ХАМУРАПИ

Мария Глушкова¹

Резюме: В нашето съвремие се отдава голяма почит на правото в Древен Рим. То е в основата на съвременното гражданско и наказателно право. Но може би е време да се преосмислят досега съществуващите теории и да се отдаде заслуженото на постиженията в правото и на по-древни цивилизации от римската, каквато е например цивилизацията в Древна Месопотамия.

Най-съществената черта на древните хора в Месопотамия е тяхното уважение и респект към законите. Едва ли великият цар Хамурапи е измислил сам своите закони. Със сигурност той е черпил от знанията и опита на неговите предшественици и съвременници, положили фундамента на правото. Текстът на законите на Хамурапи е бил намерен в началото на XX в. Законите датират от първата половина на 18 в. пр. Хр.

Сборникът от правни норми на мъдрия държавник Хамурапи съдържа 260 параграфа от различни области на правото: правораздаване и наказания, престъпления срещу личността и собствеността, брачни договори и иски и др. За пръв път в тези закони се срещат и понятия като иск, съдебно дело, съдебен процес, присъда, съдебно решение, брачен договор и др.

Наказанията, предвидени в законите на Хамурапи, са изключително строги – освен глоби и обезщетения са предвидени и изваждане на око, счупване на крайник, избиване на зъб, умъртвяване. Целта му е „да изкорени от земите си злото и поквара-та“, „за да се въдвори истинско благоденствие и добро управление в страната....“.

Ключови думи: Древен Рим, древен свят, закони на Хамурапи, иск, съдебно дело, съдебен процес, съдебно решение, брачен договор

Увод

Ролята на правото за разрешаване на възникналите сред обществата и цивилизациите конфликти е известна още от дълбока древност. В нашето съвремие като че ли сме свикнали да отдаваме голяма почит на правото в Древен Рим (може би защото го познаваме по-детайлно). Без да подлагаме на съмнения, възприемаме теориите и твърденията на известни наши и чуждестранни автори относно произхода на отделни институти в правото от Рим. И като че ли всичко, което днес правим и творим, изглежда, че сме наследили именно оттам („Всички пътища водят към Рим“). Следва обаче да се замислим по-дълбоко и да се запи-

¹ Асистент, доктор по гражданско процесуално право, департамент „Право“, Нов български университет, ел. поща: chsi_glushkova@abv.bg.

таме: познавали ли са тези бележити учени историята, устройството и правните системи на древния свят? Отчитаме ли обстоятелството, че когато тези изследователи на римската цивилизация и право са правили своите проучвания във времето, за древните цивилизации не се е знаело почти нищо. Откритията за тях са започнали едва по времето на Наполеон Бонапарт (1769–1821) и най-вече в края на XIX и началото на XX в.

Изследвайки източниците на правото, достигнали до нас отпреди близо пет хилядолетия, ние откриваме генезиса на добре познатите ни днес институти в наказателното право и процес, в облигационното право, в семейното и наследственото, търговското, вещното, международното право, гражданското право и гражданския процес.

Може би се налага да преосмислим възприетите и съществуващи теории и концепции относно произхода на правото на съвременната ни цивилизация и да отдадем заслуженото внимание на онези древни мислители и законодатели, чийто стремеж към мир, справедливост и благополучие на поданиците е бил тяхната основна цел. Статията е малък принос в тази насока.

Изложение

Най-съществената черта на древните хора в Месопотамия е тяхното уважение и респект към законите. Открити са множество документи (глинени плочки, т. к. папирусът още не е бил в употреба) – разписки, сметки, договори за сделки с недвижими имоти, брачни договори, договори за продажби и т. н., датиращи от тогавашната епоха. Едва ли великият цар Хамурапи е измислил сам своите закони (сборник от граждански и наказателни норми), довели до могъществото на империята му. Със сигурност е черпил от знанията и опита на своите предшественици и съвременници, положили фундамента на правото. Много шумерски градове държави са известни със своите източници за религия, морал, политика, обществен живот, административно управление, търговия, строителство, митове и легенди... „Документите, открити при разкопките на Ешнуна и Мари в Месопотамия, разкриват, че царят на Ешнуна – Ибалпел, царят на Мари – Зимримил, царят на Вавилон – Хамурапи, царят на Ларса – Римсин и царят на Асирия – Шамшиадат I са били съвременници“². Заслуга на Хамурапи е, че се е опитал да систематизира, обобщи и надгради действащите и утвърдени до момента норми, които регулирали цялостния живот в обществото. Компилацията и заимстването на закони от съседните държави достигнало своя връх в кодифицирането на съществуващата дотогава правна материя, която уреждала социалните, културните, религиозните, политическите взаимоотношения между хората, тяхната връзка и зависимост с различните институции в държавата, фискалната политика и устройство като цяло.

Най-много сведения има за приказно богатия Лагаш³, където търговията по воден път процъфтявала. Първите сведения за развитието на международното право извличаме от сключения мирен договор между Лагаш и неговия противник Ума, като преговорите били водени от „Месалин (Месилим) – цар на Киш, изпълнявал ролята на арбитър между воюващите страни“⁴. Той е „уговорил условията за сключване на мира и е забил камъка (стела с надпис), който бележи границата между техните територии“⁵.

² Авдиев, В. (1989). *История на древния Изток*. София: Наука и изкуство, 7.

³ Лагаш е шумерски град, който е основан 3000 г. пр.н.е.

⁴ Сарс, Х. (1988). *Величието на Вавилон*. София: Рива, 44.

⁵ Пак там.

Ур Наму (2047 г. пр.Хр. – 2030 г. пр.Хр.) – цар на Ур, е дал тласък на търговията, като прокопал много изкуствени канали, установил „мир и обществен ред“⁶. Процъфтявали занаятите, земеделието, търговията, медицината. Той създал на шумерски език най-стария известен сборник със закони (върху много повредена преписа; обнародван у нас през 1952 г.). В него се забранявали и наказвали прелюбодеянието, уреждали се обществените отношения – годеж, сватба, развод. Посочени са наказанията при лъжливи обвинения и лъжесвидетелстване, при телесна повреда на животно или човек. Уредени са правата над земята. Също на шумерски език са написани законите на Липит Ишар (1934 г. пр.Хр. до 1924 г. пр.Хр.) – цар на Исин, властвал между управлението на Ур Наму и Хамурапи. Върху голям брой глинени плочки (документи) са уредени и получили правна регламентация бракът и семейството; поземлените данъци; обезщетения при нанесени телесни повреди на свободни граждани и роби или на животно; регламентирани са правата върху градините и нивите.

Законите на Ешнуна (*град в Древна Месопотамия, днешен североизточен Ирак*) са написани на акадски език и са намерени върху две глинени плочки през 1947 г. край Багдад, днес квартал на града. Предполага се, че са писани един или два века преди законите на Хамурапи. Посветени са на: нападения и телесни повреди; наказания в случаи на незаконно влизане в имот (глоба, ако е през деня, и смърт, ако е през нощта), глоба на съпруг, развел се незаконно с жена си; правила при вземане на заем и лихви върху заемите; годеж, сватба, изнасилване, прелюбодеяние, кражба и бягство на роби и т. н. Някои автори считат, че законите на Хамурапи са подобрен вариант на законите на Ешнуна. По-важно е, че законите на Хамурапи са „далечен първообраз на древноеврейската правна система“⁷.

Всички правни актове – преди и след Хамурапи – имат общи характеристики и особености, факт – неизбежен за тяхното съвремие, подобно и днес. Народите и цивилизациите от древния свят е трябвало да намерят начин да търгуват, воюват и живеят заедно. Стопанската политика на всеки един град държава неминуемо е пораждала сътресения, които се отразявали върху живота не само вътре в държавата, но и извън нея. Мъдрите държавници, които осъзнавали, че носят отговорност пред своите поданици, виждали изход от икономическата нестабилност именно в законите. Безспорен е фактът, че писмените закони са произлезли именно в резултат от нарушаването на писмените документи – договори, разписки, каменни надписи... и възникналите от това спорове и конфликти.

Текстът на законите на Хамурапи е бил намерен в началото на XX в. (1901 г.) при разкопки от френски археолози в Суза – столицата на древен Елам (днес югозападен Ирак). Той е бил издълбан върху базалт и се съхранява в Лувъра в Париж. Надписът е бил много повреден, но за щастие, липсващите части от текстовете били попълнени с впоследствие откритите плочки от библиотеката на асирийския цар Ашурбанипал (управлявал от 681 г. пр.н.е. до 669 г. пр.н.е.). Законите датират от първата половина на 18 в. пр. Хр. (1792–1750). С тези текстове мъдрият управник целял „да изкорени от земите си злото и покварата“⁸.

Законите съдържат 260 параграфа, посветени на различни области от правото:

I. Правораздаване. Наказания

- текстове за лъжесвидетелстване, подкупни съдии;
- организация на съдебен процес;
- наказания за нападения над баща;
- обезпечения при нанесени телесни повреди – глоби;

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, 156.

⁸ Пак там, 163.

– наказания при „неволно“ нанесени телесни повреди – глоба плюс покриване на разходите за лекар и др.;

– наказания и възнаграждения на лекари и ветеринари;

– глоби за „небрежност“.

II. Престъпления срещу собствеността и личността. Облигационни отношения кражби, отвличания, грабежи, плячкосване;

права върху имоти, различни договори – арендни, покупко-продажба на недвижими имоти, заем, финансиране и лихви, немарливо напояване, непозволено отсичане на дърветата, наем на жилища, ниви и движими вещи, строеж и ремонт на къщи, обезщетения, запор върху волове, присвояване.

III. Търговски сделки и посредничество

заеми на търговци; лихва при заем;

подялба на печалбата и загубата между отделните съдружници;

търговски сделки (писмен договор със свидетели);

измами от превозвачи, наказуемост;

запор върху имущество, наложен за дългове (параграфи 113–114);

осъждане на принудителен труд за дългове;

неплатежоспособност и неустойки по дългове;

кредити и финансови затруднения.

IV. Брачни договори и искове

съжителството без договор (то не давало статут на жената на „съпруга“);

прелюбодейство; изневяра; изнасилване;

годеж, развод;

конкубинат;

задължения на съпрузите, свързани с дългове преди или след брака;

права на култовите жени (древно съответствие на днешните монахини).

V. Наследяване

– наследяване на имущество, оставено от съпруга;

– наследяване на зестра след смърт на съпругата;

– лишаване от наследство;

– припознаване на синовете на наложниците;

– собственост на вдовиците;

– права на припознатите наследници;

– осиновяване и права на осиновените;

– делба на имущество.

Колко тежки и доколко справедливи са били законите на Хамурапи, може да преценим от следните няколко примера: „Ако някой обвини някого и отправи към него обвинение в убийство, но не **го докаже**, той трябва да бъде умъртвен“⁹. „Ако някой извърши кражба и бъде заловен, той ще бъде умъртвен. Ако ли пък крадецът не бъде заловен, обраният ще свидетелства пред бога какво му е било откраднато и градът и градоначалникът, на чиито земи е извършена кражбата, ще му възстановят откраднатото“¹⁰. „Ако някой е задължен да работи безвъзмездно (заради неизплатени дългове) и е продал жена си, сина си или дъщеря си срещу сребро, или ги е дал да работят безвъзмездно, те са длъжни да се трудят за период от три години в дома на купувача или на човека, прибрал ги да работят безвъзмездно,

⁹ Пак там, 165.

¹⁰ Пак там.

на четвъртата година те трябва да получат свободата си¹¹. От последния пример можем да направим извод, че в Древна Месопотамия при управлението на Хамурапи и дълго време след това (цяло хилядолетие) не е имало „вечни длъжници“.

В дълбока древност предците ни са вярвали, че който лъжесвидетелства пред боговете, ще си навлече тяхното ужасно възмездие. Ето защо и законите на Хамурапи предписват, че когато по време на „съдебното дирене“ дадените показания се изключват взаимно или си противоречат, „съдиите“ се разпореждали хората, дали показанията, да се закълнат в някой храм. Съществуват и множество документи (плочки) – доказателство в тази насока.

От зората на човешката цивилизация, но основно в законите на Хамурапи (а не от Древен Рим или Древна Елада) срещаме за пръв път понятията: *иск, съдебно дело, свидетелски показания, съдебен процес, съдебно дирене, съдебни заседатели (събранието на гражданите); присъда, съдебно решение, брачен договор, сделка, разписка, лихва, брак, развод, запор, фалит, неплатежоспособност, кредит, дълг* и пр. Оттогава до наши дни в правото са достигнали такива институти като *несеквестрируемост, обезщетение, неустойка, съвместна* (в смисъл на солидарна, б.м.) *отговорност, недостоен да наследи, делба на наследство по имуществено, виндикационен иск...* Законите са утвърдили освен силно развитите вътрешни, така и международни отношения, като същевременно са регламентирали и бъдещото състояние на тези отношения – сключването на международни договори и съюзи; политиката спрямо покорените народи; отношенията между васал и господар; международната търговия по суша и по море, корабостроенето и корабоплаването, международните търговски тържища и средища, приложимото право.

Изключително силно присъствие в законите на Хамурапи имат облигационните отношения (параграфи 66, 71, 73, 96, 100, 101, 102, 103...). В параграф 122 откриваме първообраза на договор за влог по 33Д (чл. 250 от 33Д), вкл. пар. 121 – където е регламентирано възнаграждението; пар. 125 урежда отговорността на влогоприемателя; а в пар. 71 – можем да открием „зародиша“ на бъдещия процесуален субституент. В законите са уредени за пръв път договорите за залог, за покупко-продажба, за наем на къща, за аренда, заем и пр. Неслучайно подправянето на договор (измиването в река или вода на глинената плочка, което заличавало текста или падежа на плащане и след това се вписвал нов падеж) е въздигнато в законите като много тежко престъпление. За първи път откриваме и частичната несеквестрируемост по отношение на издръжката на деца – пар. 137.

Отпускането на заеми е било обичайна практика в тогавашното общество (подобно на днешното съвремие). Много често дори фараоните в Египет са прибегвали до заеми с огромни лихви от храмовете чрез жреците или от финикийците. Плащането на лихви върху заема е било съвсем нормално нещо. Те се уговаряли в договорите и уреждали в законите. „Лихвата върху заема е различна през различните периоди и за различните стоки, за които е отпуснат. В старовавилонския период тя обикновено възлизала на 33 1/3 за ечемика и на 20 на сто за среброто. В договорите от древновавилонския период не е много ясно за какво време са отпускани заемите, не е посочено недвусмислено и какви са лихвите – месечни или годишни“¹². При заемите, наречени „хубутату“¹³, сумата, получена при отпускане на кредита, била по-малка от вписаната в договора (пред свидетели), а разликата представлявала дължимата лихва. Лихвата в законите на Хамурапи е изрично установена за всеки отделен случай. При превишаване на лихвата се постановявала конфискация на капитала на търговеца. „Плочките с договори обикновено са заверявани с отпечатък от цилиндрични-

¹¹ Пак там, 166.

¹² Пак там, 216.

¹³ Пак там.

те печати на хората, които ги сключват, а по-късно – с рязка на нокътя. [...] Плочката често е слагана в глинени плик, с копие от текста върху него, така фалшифицирането става невъзможно, тъй като пликът може да бъде счупен само ако възникнат разногласия – тогава защитеният вътрешен текст е смятан за официален текст... Върху плочките, уреждащи дългове, е посочено, че щом дългът бъде изплатен, плочката трябва да бъде счупена¹⁴ (В този случай няма как да не направим аналогия с хирографа, чиито корени откриваме в също в древния свят). За да бъде валидна търговската сделка, тя задължително трябвало да бъде сключена пред свидетели, които да положат подписите си и да я потвърдят в писмения договор. Законите на Хамурапи предвиждат, че не могат да бъдат търсени заеми от кредитори, които нямат договор и свидетели.

Невероятно строги били наказанията, предвидени в законите на Хамурапи – освен глоби и обезщетения в двоен и по-голям размер, заплащане на лихви и разходи, са предвидени – изваждане на око, счупване на крайник, избиване на зъб, умъртвяване. Интересен факт е отговорността на съдията: „Ако съдията се е произнесъл по дадено дело, участвал е в определянето на присъдата, изпратил е скрепения с печат документ, а после се е отметнал от решението си, съдията, променил решението си, трябва да плати обезщетение, възлизащо на двайсетократния размер на глобата, полагаща се за разглеждания случай, освен това той вече не може да бъде съдия в Събранието и няма право да се връща при съдиите и да произнася съдебни решения“¹⁵.

Огромна проблем за сделките и търговията, въобще за стокооборота в древния свят, бил наличието на различни мерки и теглилки. Това създавало условия за непрекъснати спорове, измами и набавяне на изгода (облага) за някоя от страните по сделката. Например, ако се заемала стока при една система, а се връщала при друга система.

Заклучение

Много са цивилизациите, чиито корени могат да се търсят и водят началото си от древния Вавилон. За съжаление, огромният му принос за развитието на човечеството е погребан в забравата почти пет хиляди години. Внушителната със своето строителство, политическо и стопанско устройство, със своите закони вавилонска цивилизация тепърва предстои да бъде преоткривана. Нейните богати традиции, мъдри идеи и закони битуват днес сред народите не само в Азия, но и в Европа, дори и в Америка. „Хамурапи превърнал Старовавилонското царство в държава, която наложила пълна военно-политическа хегемония над цяла Месопотамия и по-голямата част от съседните области. Старовавилонското царство станало единствена основна държавна формация в Месопотамия“¹⁶. Неговите закони допринесли за апогея и икономическия разцвет на държавата му.

Великите империи и цивилизации след Вавилон са възприели и надградили постиженията му в управлението, културата, строителството и законодателството, за да преминат, доразвият и усъвършенстват през Древния Рим и достигнат до наши дни. Това наследство следва да бъде съхранено от нас и нашето поколение носи отговорността за това. От далновидния държавник Хамурапи – днешните законотворци трябва да черпят опит и вдъхновение. Защото именно Хамурапи е древният предшественик на Шарл дьо Монтескьо, достигайки в онези далечни времена до извода, че „Законите трябва да имат еднакъв смисъл за всички“ („За духа на законите“), и мечтаейки за утопичното (според автора) общество

¹⁴ Пак там, 217.

¹⁵ Пак там, 170.

¹⁶ Попов, В. (2004). *История на стария свят. Древен Изток*. Велико Търново: Абагар, 158.

на Жан-Жак Русо („Едно общество е демократично, когато никой не е толкова богат, за да купи някого, и никой не е толкова беден, за да се продаде“). В прочутите закони на Хамурапи е вложена „истината и справедливостта, за да се въздвори истинско благоденствие и добро управление в страната, за да блесне истината..., силният да не притеснява слабият“¹⁷. Хамурапи е „закрилникът на страната, той е несравнимо разумният и мъдрият управник, помагач на хората във време на беда, той е пастирът на народа“¹⁸.

Библиография

Авдиев, В. (1989). *История на древния Изток*. София: Наука и изкуство, 7.

Законите на вавилонския цар Хамурапи. *Българска наука* [онлайн], 24.04.2024 [прегледан на 24.04.2024]. Достъпен на: <https://nauka.bg/zakonite-na-vavilonskya-tsar-hamurapi/>.

Попов, В. (2004). *История на стария свят. Древен Изток*. Велико Търново: Абагар.

Сагс, Х. (1988). *Величието на Вавилон*. София: Рива.

Статията се посвещава на покойния професор по история на Стария свят – професор Владимир Попов – мой преподавател, с признателност!

¹⁷ Законите на вавилонския цар Хамурапи. *Българска наука* [онлайн]. 24.04.2024 [прегледан на 24.04.2024]. Достъпен на: <https://nauka.bg/zakonite-na-vavilonskya-tsar-hamurapi/>.

¹⁸ Пак там.

ARE THE LAWS OF HAMURABI A SOCIAL PHENOMENON

Maria Glushkova¹⁹

Abstract: In our time, great respect is paid to the law of ancient Rome. It is the basis of modern civil and criminal law. But perhaps it is time to rethink the existing theories and give due credit to the achievements in law of more ancient civilizations than Rome, such as the civilization in ancient Mesopotamia.

The most significant feature of the ancient people of Mesopotamia is their respect and reverence for the laws. It is unlikely that the great king Hammurabi invented his laws himself. He certainly drew on the knowledge and experience of his predecessors and contemporaries, who laid the foundation of law. The text of the laws of Hammurabi was found at the beginning of the twentieth century. The laws date back to the first half of the 18th century BC.

The collection of legal norms of the wise statesman Hammurabi contains 260 para-

graphs, from various branches of law: Administration of justice and punishments, crimes against the person and property, marriage contracts and claims, etc. For the first time in these laws, concepts such as claim, lawsuit, trial, verdict, court decision, marriage contract, etc. are also found.

The punishments provided for in Hammurabi's laws are extremely severe – in addition to fines and compensation, they also include gouging out an eye, breaking a limb, knocking out a tooth, and killing. His goal is to “eradicate evil and corruption from his lands”, “in order to establish true prosperity and good governance in the country...”.

Keywords: ancient world, Hammurabi's laws, lawsuit, court case, trial, court decision, marriage contract

¹⁹ Assistant Professor, Doctor of Civil Procedural Law, Department of Law, New Bulgarian University, e-mail: chsi_glu6kova@abv.bg.